

EURÓPAI SZEM ÉS ERDÉLYI LÉLEK, AVAGY AZ ERDÉLYISÉGKÉRDÉS KARÁCSONY BENŐ MŰVEIBEN

Kulcsszavak: *transzszilvanizmus; erdélyi magyar próza; erdélyi város; társadalmi miliő*

2021 az évfordulók tekintetében bőséges év. Ezek sorában érdemes arra is emlékezni, hogy 100 éve jelent meg a *Kiáltó Szó*, az a röpirat, amelyben Kós Károly irányt próbált mutatni az erdélyi magyarság számára sorsának alakítására nézve. Az első világháború utáni identitásválság miatt volt nagy jelentősége a röpiratnak, amelyben az erdélyiség, más szavakkal a transzszilvanizmus eszméje nyert megfogalmazást. Ennek alappillére az a gondolat, hogy Erdély sajátos történelmi és geográfiai egység. Köztudott, hogy mindez meghatározta az erdélyi közélet és az erdélyi magyar irodalom irányát a két világháború közötti időszakban.¹ A Kós Károly által megfogalmazott transzszilvanizmus erőforrásként kínálkozott az erdélyi magyarság számára a Magyarországtól való kényszerű különválás után. Ennek az identitásnak létalapja a *Kiáltó Szó* szerint Erdély különállása a történelem folyamán – aminek fénypontja az Erdélyi Fejedelemség időszaka –, illetve az a geográfiai környezet, amely Erdélyt sajátossá teszi, továbbá az itt élő népek egymásraultaltsága. Kós célja bizonyítani, hogy az erdélyiség, az erdélyi gondolat mindig is létezett, illetve most itt az ideje, hogy ezt az erdélyi magyarság saját identitásának és cselekvőkészségének tudatosan a szolgálatába állítsa.²

Kuncz Aladár 1928-ban megírt híres transzszilvanizmustanulmányában ugyanúgy hangsúlyozza az erdélyiségnek a természeti tájhoz való kötöttségét, megfogalmazásában a táj mitikus méreteket ölt. Tulajdonképpen három összetevő révén körvonalazza az erdélyiséget: a természeti környezet, a történelmi múlt és a jelen társadal-

* ALBU-BALOGH Andrea (1981), PhD, irodalomtörténész, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, baloghandrea.pke@gmail.com

1 Kós Károly: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához!* Kvár, 1921.

2 Vallasek Júlia szótáralkotásnak nevezi azt a folyamatot, amely által az erdélyi magyarság egy újfajta identitás megalkotására kényszerült. Lásd VALLASEK Júlia: *Szótárak és kérdőjelek. Az erdélyi magyar irodalom kánonjának alakulása a két világháború között* = *Uő: Elváltott világ. Az erdélyi magyar irodalom 1940–1944 között*. Kossuth, Debrecen, 2004. 23–47.

mi viszonyai alapján: „Az erdélyi gondolat megnyilatkozásának rendes állomásai ezek: mindenekelőtt a természeti szépségek, azután az emlékek, a mult, a hagyományok s végül a mai emberek és viszonyok”.³ Kuncz értelmezésében, aki tíz évre visszatekintve írja meg összegző tanulmányát, megerősödik az, amit Kós írása kapcsán tudhatunk: a transzszilvanizmus egy életmentő identitás az erdélyi magyarság számára. Ugyanakkor Kuncz Erdély-konceptiójában itt és máshelyütt is nagy szerepet kap az a gondolat, hogy az erdélyiség nem egyenlő a regionalizmussal, hanem azt a magyar és az európai irodalom felé való kitekintés jellemzi.⁴ Nyilván az erdélyiségről itt és most ebben a tanulmányban nem tudunk ennél részletesebben írni, nem is ez a tanulmány célja. Egy tágabb elemzéshez odakíváncozna még Makkai Sándor *Magunk revíziója*, valamint azok a viták, amelyek 1929 után jelentkeztek az erdélyiség körül, kezdve az úgynevezett „vallani és vállalni vitától” egészen a „jelszó és mítosz”-ig. Pomogáts Béla „irodalompolitikai koalíciónak”⁵ nevezte az erdélyiséget, így utalva arra, hogy a két világháború közötti transzszilvanizmus csöppet sem volt egységesnek mondható, amit a róla szóló viták is szemléltetnek.

Az viszont kétségtelen, hogy annak, amit erdélyiségnek, transzszilvanizmusnak szokás nevezni, leghangsúlyosabb csapásvonala az az irány, amelyet fentebb felvázoltunk, ami az irodalom terén a lírában tájlírt, a prózában pedig leginkább a történelmi regény műfaját hívta életre. Ugyanakkor vannak olyan szerzők is a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomban, akiknek műveiben másként fedezhető fel az erdélyiség. Mielőtt ennek kifejtésébe kezdenénk, érdemes megfigyelni, hogy Kuncz Aladár a már fentebb idézett 1928-ban megjelent tanulmányában miként értékeli az elmúlt tíz év erdélyi könyvtermését. A líra kapcsán a természet témakörét látja a leghangsúlyosabbnak, a próza esetében pedig a történelmi jelleg és a népiesség jelentekzését. Előbbit Gulácsy Irén, Berde Mária, Makkai Sándor, Kós Károly, Tabéry Géza, Gyallay Domokos, Nyíró József, Sipos Domokos és Kacsó Sándor képviselik, utóbbit pedig Tamási Áron és Nyíró József. Továbbá így folytatja: „Legmesszebb áll az erdélyi széppróza feladatának magaslataitól a jelenkori regényekben. Kisbán Miklós, Kádár Imre regényei, sőt kimondottan erdélyi témájú két regénye Ligeti Ernőnek, valamint Karácsony Benőnek Erdélyben lejátszódó regénye inkább elkívánczolások a mai fájó és sok tekintetben kényes erdélyi miliőrajztól. Ahhoz, hogy az írók a mai Erdélyt megírják, mindenekelőtt szükséges volna a világháború művészi átélése. De erre talán

3 KUNCZ Aladár: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*. Nyugat XXI(1928). 20. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00453/14136.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.)

4 Kuncz Aladár transzszilvanizmusával Boka László foglalkozott. BOKA László: *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*. Balassi, Bp., 2018 (a továbbiakban BOKA: *Peremek*).

5 POMOGÁTS Béla: *Jelszó és mítosz*. Mentor, Marosvásárhely, 2003. 46–47.

nincs meg a kellő távlat”.⁶ Tehát Kuncz szerint ez utóbb felsorolt szerzők esetében nem teljesül az elvárások szerint az Erdély-téma, nem teljesítik azokat az elvárásokat, amelyek a transzszilvanista szemlélet alapján elvárhatók az erdélyi prózaíróktól.⁷

A jelen horizontjából azonban bizton állítható, hogy sajátos színezetet adnak a két világháború közötti irodalomnak azok a szerzők, akik számára az erdélyiség az erdélyi hétköznapiak megírását jelentette, akiknek ábrázolástechnikájában kevésbé érvényesült a történelmi múlt és az erdélyi táj mitizálása, helyette a kisember tapasztalatán átszűrve és a hétköznapi élményvilágon keresztül fejezik ki meglátásukat az erdélyiséggel kapcsolatban, illetve elköteleződésüket az erdélyi miliővel szemben. Ezek az írók amolyan besorolhatatlanok voltak saját korukban, a második világháború után pedig sokáig ellehetetlenült a helikoni írókkal való foglalkozás. Tulajdonképpen 1990 után kezdődött el a két világháború közötti kánon újragondolása és annak objektív értékelése, valamint olyan életművek újraolvasása, mint a Dsida Jenőé, a Ligetié vagy éppen a Karácsony Benőé.⁸ Ugyanakkor az életművek értékelésén túlmenően érdemes újragondolni azt az Erdély-képet is, amely műveikben körvonalazódik, mivel éppen ennek mentén kerültek egyfajta periférikus helyzetbe. Jelen tanulmányban Karácsony Benő életművére fókuszálva vizsgáljuk az erdélyiség kérdését.

Kántor Lajos egyik írásában, melyben György Péter Erdélyről szóló könyvéről ír kritikát, ez áll: „Egy teljesebb Erdély-közelítésből persze nem maradhat ki Kós Károly és Karácsony Benő – hogy távolságokat és közelségeket (*Erdélyi Helikon*, Szép-míves Céh) érzékeltessünk”.⁹ Kántor szerint Kós Károly és Karácsony Benő az erdélyiség kapcsán a skála két végpontját képviseli. Míg Kós esetében – mint fentebb már utaltunk rá – az erdélyiség bizonyos jelképek felmutatását és ezzel együtt egyfajta didaktikus üzenetet továbbítását jelenti (lásd a *Varju nemzetségben* az erdélyi hegyek mitikus ábrázolását, az együtt élő népek, románok és magyarok történelmi ösz-

6 Kuncz: *i. m.*

7 Kuncz Aladár alakjával, valamint az erdélyi magyar irodalomban való szerepvállalásával Boka László foglalkozott részletesebben. Lásd BOKA László: *A szintézisíró ifjú Kuncz Aladár (1907–1913)* = BOKA: *Peremek*. 83–105; Uő: „A nekifeszült mentő-akarat” – Kuncz és az *Erdélyi Helikon* = Uő: *Nemkülönben? Tanulmányok az erdélyi magyar irodalom köréből*. Gondolat, Bp., 2018.

8 Érdemes elsőként utalni Cs. Gyimesi Éva könyvére (Cs. GYIMESI ÉVA: *Gyöngy és homok*. Kriterion, Buk., 1992.), továbbá a Vida Gábor által indított körkérdésre (VIDA Gábor: *Hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét?* Látó IX(1998). 10. sz. 3–12.), melyre többen is reagáltak (BALÁZS Imre József: *Hogyan írjunk irodalomtörténetet? Levél Vida Gábornak* = Uő: *A nonszalansz esélye. Kritikák, tanulmányok*. Komp-Press, Kvár, 2001. 5–14; SELLYEM Zsuzsa: *Romániai? Magyar? Irodalom? Történet?* = Uő: *Valami helyet*. Komp-Press, Kvár, 2003. 49–62.). Mindez elindította a kánon újraértékelését, valamint több helikoni író esetében a kánonbeli rangsor átrendeződését.

9 KÁNTOR Lajos: *Képzelt Erdély – és a valóságos = Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról*. Szerk. DÁVID Gyula. Bookart, [h. n.], 2018. 89.

szertartozását), addig Karácsony Benő számára egészen másként tételeződik az erdélyiség. Számára az erdélyi mindennapok szemléletes ábrázolását jelenti, nem a példaállítást, valamint a 20. század eleji erdélyi városok megrajzolását, jellegzetes kisvárosi alakok megidézését, esetenként a kialakult nemzetiségi ellentéteket, a társadalmi problémákat, a világháború hatását az erdélyi kisemberre nézve. Mindezek értelmében életműve nagyon szorosan kapcsolódik saját korának erdélyi valóságához, illetve az erdélyi városokhoz. Leginkább úgy nevezném őt, ahogyan Filep Tamás Ligeti Ernőről készült monográfiájában írja alcímként, *Egy urbánus transzszilvanista*, azaz, aki városi témákat ír, az erdélyi polgárságról referál elsősorban. (Kiváló példa erre *Föl a bakra!* című regénye, amely igazi Kolozsvár-regény és híradás a városban működő hivatalnokrétegről, akiknek 1918 után teljességgel ellehetetlenül a helyzete.)¹⁰

Karácsony Benő szemléletéből hiányzik Erdély természeti környezetének és múltjának mitikus és példaállító szemlélete, éppen ezért műveiben nem a múlt, hanem elsősorban a jelen felé fordul, illetve műveinek témája leginkább az erdélyi város a 20. század eleji perspektívában. Természetszerűleg inkább az erdélyi város lakó (kis) polgárság jelenik meg. Karácsony elhagyja a realista regényíróknak azt a technikáját, amely szisztematikusan törekszik egy-egy vállalt téma kifejtésére, hanem sokkal inkább az lesz az olvasó érzése, hogy mintegy „mellékesen”, néhány odavetett mondat alapján jut hozzá bizonyos információkhoz, holott ha műveit alaposan megvizsgáljuk, kiderül, hogy nagyon is részletesen és a maga módján szisztematikusan ábrázolja a korabeli erdélyi várost. Talán ennek a sajátos ábrázolástechnikának tudható be, hogy műveinek Erdély-vonatkozását saját korában senki sem ismerte fel igazán.

A két világháború közötti kritikák inkább az erdélyiség hiányát említették Karácsony Benő műveivel kapcsolatban, mint ahogyan az Kuncz tanulmányából is kivehető volt. Olykor az úgynevezett „modernségén” fanyalognak, mint Kiss Ernő, aki szerint Karácsony Benőnek le kellene szoknia a túlzásokról,¹¹ Rass Károly szerint művei a szórakoztató irodalom közé tartoznak, amelyekben túl sok az ízléstelenség.¹² Császár Károly *A napos oldal* kapcsán Felméri Kázmérnak a faluba és a szülői házhoz való visszatérését a transzszilvanizmus melletti kiállásként értelmezi, mint írja, különösen jól esik ez a transzszilvanizmust ért támadások időszakában, de elemzése ezen a ponton meg is áll.¹³ Császár Károly sem azt a fajta erdélyiséget méltatja a szerző esetében, amelyre a tanulmányban szeretnénk felhívni a figyelmet, hanem az erdélyiséget egyfajta didaktikus értelemben, ami szerint Felmérinek a malomhoz való foly-

10 FILEP Tamás: *Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista*. MMA, Bp., 2019.

11 KISS Ernő: *Tavaszi ballada*. Páosztortűz XI(1925). 14. sz. 320.

12 RASS Károly: *A mi regényirodalmunk. Többek között Karácsony Benőről*. Erdélyi Múzeum XLI(1936). 10–12. sz. 245–275.

13 CSÁSZÁR Károly: „*Napos oldal*”. Páosztortűz XXII(1936). 11. sz. 241–242.

tonos visszatérése egyfajta példázat volna az erdélyi magyarság számára. A két világháború közötti időszakban nincs olyan kritika, amely Karácsony Benő műveivel kapcsolatban az erdélyiségnak a hétköznapióságban értelmezett aspektusát emelné ki; egyetlen kivétel Ruffy Péter interjúja, amelyben rákérdez a Karácsony-féle sajátos erdélyiségre, és ezt nem az elutasítás hangján teszi.¹⁴ A baloldali kánon ugyancsak elmarasztalja az életművet a valóságábrázolás hiánya miatt. A két világháború közötti időszak ellenkánonja szerint az a fajta erdélyi realitás, amely helyet kap az életműben, nem elegendő, a szerzőnek tovább kellett volna mennie a társadalmi kérdések élesebb ábrázolásának irányába. Ez a gondolat először a harmincas években Gaál Gábor kritikáiban merül fel,¹⁵ később pedig, 1958 után is az a kérdés, hogy Karácsony mennyire jut el a szocializmus eszméjének igenléséig.¹⁶ A kilencvenes évekkel kezdődően inkább poétikai és kanonizációs jellegű elemzések születtek, mivel ez látszott a legsürgetőbbnek, hogy Karácsony Benő és sok már író esetében esztétikai jellegű, illetve a kanonizáció merev formáit kiigazító elemzések szülessenek.¹⁷ Kivétel talán Papp Ágnes Klára lehet, aki az erdélyi kisváros ábrázolása kapcsán Karácsony Benő novellisztikájával foglalkozik, belehelyezve azt a 20. század eleji nyugatos szerzők kisváros-ábrázolásának összességében pedig a magyar prózafolyamatoknak a kontextusába.¹⁸

A fentiekből következik, hogy Karácsony Benő erdélyiségeivel eléggé keveset vagy egyáltalán nem foglalkozott a recepció. A művek vizsgálata viszont alátámasztja, hogy Karácsony Benőnek van mondanivalója Erdélyről, különösképpen a két világháború közötti lét kihívásairól, azonban eddig erre a Karácsony Benőre nem figyel-

14 RUFFY Péter: *Karácsony Benő, aki Tamási Áronnak válaszol*. Brassói Lapok XLIV(1938). 94. sz. (ápr. 24.) 13–14.

15 GAÁL Gábor: *A „Napos oldal” = Uő: Válogatott írások. I. 1921–1940 (Tanulmányok és cikkek)*. Irodalmi, Buk., 1964. 581–584; Korunk XI(1936). 5. sz. 581–584; Uő. (Bolyai Zoltán álnéven): *Új élet kapujában*. Korunk VIII(1933). 2. sz. 174–175.

16 ROBOTOS Imre: *A cinizmustól a közösségi humánumig*. Utunk XII(1957). 32. sz. (aug. 8.) 8–9; 33. sz. (aug. 15.) 8; KÖTŐ József: *Cinikus volt-e Karácsony Benő?* Korunk XXI(1962). 11. sz. 1384–1386; SÓNI Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Didactică și Pedagogică, Buk., 1969. 4. stb.

17 Ezek közül néhány: TÓTH H. Zsolt: *Széttagposott ösvény. Karácsony Benő élete és műve*. Balassi, Bp., 1994; NAGY Koppány Zsolt: *Karácsony Benő művei a kritikák tükrében*. Új Forrás 35(2003). 3. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00083/030313.htm> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.); Cs. GYIMESI Éva: *Korán jött polgár. Karácsony Benő prózája = Uő: Colloquium Transsylvanicum*. Mentor, Marosvásárhely, 1998. 167–190; BALÁZS Imre József: *Karácsony Benő*. Látó XI(2000). 3. sz.; BALOGH Andrea: *Az ironia Karácsony Benő regényeiben*. Egyetemi Műhely, Kvár, 2012.

18 PAPP Ágnes Klára: *Nyári délután a régi Fehérvárt. Karácsony Benő és a kisváros poétikája = Uő: A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*. KRE–L'Harmattan, Bp., 95–111.

tünk eléggé. Magam is úgy gondolom – Kántor Lajossal egyetértve –, hogy Kós és Karácsony az erdélyiségnek két pólusa, ugyanakkor ha erdélyiségről, transzszilvanizmusról van szó, nem Karácsony Benőre gondolunk először. Ideje megvizsgálni azt a fajta erdélyiséget is, amelyet többek között Karácsony Benő képvisel.

AZ ERDÉLYISÉG TERE: A KISVÁROS

Mint fentebb utaltunk rá, a kisváros bemutatása által érvényesül Erdély tematizálása Karácsony Benő műveiben. A kisváros Karácsony-féle ábrázolása kapcsán érdemes a magyar próza hagyományába ágyazottan tárgyalni a kérdést, ugyanis a kisváros ábrázolása mind a világirodalom, mind a magyar irodalom esetében fontos motívum a 19. század végi, 20. század eleji irodalomban. Papp Ágnes Klára már említett tanulmánykötetében – többek között – tárgyalja a kisváros Karácsony Benő alkotta képét is. A *Nyári délután a régi Fehérvárt* című novella kapcsán állapítja meg, hogy némiképp hasonló a Kosztolányi-, Móricz-, Flaubert- és Csehov-féle kisváros-ábrázolásokhoz. Közös vonás a perifériakusság megjelenése valamilyen nagyvároshoz, esetleg a fővároshoz képest, azonban Karácsony Benő esetében a fenti ironikusan láttatott vonásokhoz hozzákapsolódik egy nosztalgikusság és megértő humor is, illetve ez a kettősség jellemzi a kisváros ábrázolását. Egyszerre van jelen a távolságtartó szem és az azonosulásra vágyó, szeretetteljes tekintet. A Karácsony-féle kisvárosban barátságok szövődnek, illetve a hősök – több regényében – visszatérnek a kisváros környezetébe.¹⁹ Ezen a ponton érdemes az egy generációval idősebb írók nemzedékével, jelesül Petelei novelláival is párhuzamot vonni, ugyanis már az ő prózájában jelen van a kisváros képe, bár Petelei esetében a kisváros a tragikum helye, megbocsátó, feloldó humor nem kap helyet az ő láttatásában, míg Karácsony Benő esetében igen. Karácsony Benő kisváros-ábrázolásának felvázolásához és megértéséhez érdemes még egy nézőpontot megemlíteni. Gintli Tibor Karácsony Benő műveit a magyar próza anekdotikus vonulatával állítja párhuzamba, azaz úgy látja, hogy prózai világát az ironikusság mellett belengi az otthonosság érzése is, ami a magyar próza anekdotikus hagyományából eredeztethető.²⁰ A narrátor az ábrázolt világot, jelesül a kisvárost otthonosnak látja, még akkor is, ha ironikus felhangokkal illeti. A két felvetés egybevág, csak más irányból közelít. A kisváros képét vizsgálva – mind a novellák, mind a regények esetében – egyet kell értenünk Papp és Gintli meglátásaival. A Karácsony Benő-féle kisváros, amely nem mellesleg Erdélyben lokalizált, egyszerre ironikus távol-

¹⁹ PAPP: i. m.

²⁰ GINTLI Tibor: *Otthonosság és anekdotizmus összefüggései Karácsony Benő prózájában = Az irodalom és a kultúra éltető közege: a lokális és a regionális*. Szerk. ALBU-BALOGH Andrea-JÁNOS Szabolcs-VERÓK Attila. ÉME, Kvár, 2020. 227–236.

ságtartással szemlélt, illetve egyszerre társul hozzá az otthonosság és a nosztalgia érzése. A lokalitáshoz való viszony az otthonosság érzésével és a ragaszkodás kifejezésével együtt azonban egy ironikus világképbe ágyazódik Karácsony Benő esetében, ami teljességgel nélkülözi az egyoldalúságot. Az irónia Karácsony műveiben az állandó elmozdulást, a folytonos újragondolást segíti elő,²¹ azaz többek között azt eredményezi, hogy a lokalitás ne váljon provincializmussá, a ragaszkodás pedig patetizmussá.

Karácsony Benő műveiben finom utalások vannak arra nézve, hogy a történetek Erdélyben lokalizálhatók. Bár általában véve nem annyira explicit a lokáció, azonban szándékosan „elejt” olyan megjegyzéseket, amelyek révén viszonylag könnyen dekódolható egy-egy helyszín. Például az 1925-ben megjelent novelláskötetben, a *Tavaszi balladában* több olyan vallomásos darab található, amely eléggé egyértelműen utal arra, hogy a narrátor-író a szülővárosba érkezik. Ilyenek a *Tempo andante* és a *Lira* című novellák. A *Tempo andantéban* a homodiegetikus narrátor szülővárosába látogat, hogy „számba vegye ifjúsága leltárát”. A helybéliek beszélik róla, hogy „Kolozsváron regényeket fabrikál”. Az egyik púpos fodrászkisasszony, Lotti, élete „regényét” bízva rá, hogy azt a narrátor majd írja meg Kolozsváron. Mindez erősen az író életkörülményeire hajaz, ami alapján arra kell gondolnunk, hogy Gyulafehérváron játszódik a novella. Egy másik határozott utalás Gyulafehérvárra az lehet, hogy a narrátor-főhős mintegy mellékesen megjegyzi: „friss csapolású sört iszom az Európa külön termében”,²² amely a Gyulafehérváron működő kávéházzal azonosítható (korabeli képeslapokon is beazonosítható). A *Lirában* ugyanaz a történet kerete: a nagyvárosból a narrátor hazalátogat, mivel fiatalkori énje szeretne viszontlátni egy virágzó cseresznyefát. A történetben Kosztolányi *Esti Kornél*jához hasonló szituációt talál, csak itt a személyiség három személyre oszródik: van a felnőtt én, azaz a narrátor, illetve a gyermekkori énje kisfiú képében, akit a narrátor társaként emleget, és akivel együtt látogatnak haza a szülővárosba, valamint a kalandvágyó énje, akit Nipponnak nevez.²³ Egy másik hasonló keretű és tematikájú történet a *Nyári délután a régi Fehérvárt*, amelynek az 1940-es kiadásban alcíme is volt: *Séta bölcsőhelyem körül*. Ez a

21 A Karácsony Benő-féle iróniáról lásd részletesebben BALOGH: i. m. 94–104.

22 KARÁCSONY Benő: *Tempo andante* = Uő: *Tavaszi ballada*. Erdélyi Könyvbarátok Társasága, Marosvásárhely, 1925 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Tempo*, illetve KARÁCSONY: *Tavaszi*). 71.

23 Az elnevezés magyarázata a következő mondat: „Énem pedig lezserül lóg a cseresznyefán és szivja a fehérséget, hallgatja a kéket, nézi a zöldet és kigyullad benne gyereksége fehér nipponja, távoli cseresznyefák habos finomsága borul fölébe” KARÁCSONY Benő: *Lira* = KARÁCSONY: *Tavaszi* (a továbbiakban KARÁCSONY: *Lira*). 143–144. A fehér nippon a nipponibisz nevű, Távol-Keleten őshonos fehér madárra utalhat, ez adja a metafora kiindulópontját, amelyet életre kelt a történetben, és egyben a gyermekkori kalandos énjét fogja megnevezni (Nippon).

novella bekerült az 1968-ban kiadott *Tavaszi ballada* című kötetbe,²⁴ valamint címadója lett a 2006-os novelláskötetnek.²⁵ Ebben az esetben a cím egyértelműen megjelöli a helyszínt. Mindegyik novellában az erdélyi város szemléletes leírása található. A városba hazalátogató narrátorral megesett kis történetek kapcsán egyszerre van jelen az ironikus látás és az otthonosság érzése. Azt sejteti, hogy éppen a bensőséges ismeret révén lehetséges az ironikus láttatás is. „Tág a perspektívája, amit magával hozott, gondolom, majd összeszűkül egy kicsit s akkor minden jó lesz”²⁶ – mondja a narrátor a *Lirában* társának, azaz gyermekkori önmagának. Ez a mondat is kiváló példa az irónia és az otthon utáni vágyakozás együttes jelentkezésére.

Az erdélyi kisvárost Karácsony szemléletes képek révén mutatja be, amelyek – bár nagyon valóságosnak tűnnek – nem a realista regényíró analízáló technikája révén kerülnek bemutatásra, hanem a leírás leginkább az impresszionista tájképfestésre hasonlít. Sok szóképet, metaforát, hasonlatot és megszemélyesítést alkalmaz a miliő bemutatásakor. Papp Ágnes Klára a *Nyári délután a régi Fehérvárt* kapcsán a narrátornak a mozgókép technikáját idéző ábrázolástechnikájára tér ki. Mindenesetre a képes világból – legyen az impresszionista ecsetvonás vagy a mozgókép technikája – kölcsönzi a város bemutatását Karácsony Benő narrátora. Íme, néhány példa:

„Szél furulyázik az ecetfák között, aztán hangszert változtat és végigorgonázik az istállók zsindelyének klaviatúráján. Itthoni őszök fanyarságát kóstolgom”.²⁷

„Olyan a város, mint egy alárvult pofaszakáll.”²⁸

„A Vasút utca girhes, nyúlós utca volt, úgy haladt az állomás felé, mint egy lázgörbe. A házak a hónaljukig nedvesek voltak, és a fejük búbjáig gondozatlanok.”²⁹

Bemutatja a város arculatát meghatározó lakosokat, akiknek az életéből nem hiányzik a kisvárosi tragédia, amely rendszerint groteszknek hat. Azonban az olyan megfogalmazások, mint a „városunk”, valamint az az érzelmi érintettség, amelyet a púpos Lotti kapcsán tanúsít, az ironikus láttatás ellenére arról tanúskodnak, hogy ezek a figurák minden furcsaságuk ellenére rokonszenvesek és jólesően ismerősek a narrátor számára. A *Tempo andantéban* a bemutatott figurák kapcsán a narrátor ezt a megjegyzést teszi: „Van ezekben az emberekben valami homályos költészet, ha ők

24 KARÁCSONY Benő: *Tavaszi ballada*. Irodalmi, Buk., 1968.

25 Uő: *Nyári délután a régi Fehérvárt*. Szerk. BALÁZS Imre József. Kalota, Kvár, 2006.

26 KARÁCSONY: *Lira*. 145.

27 KARÁCSONY: *Tempo*. 70.

28 Uő: *Napos oldal*. ESZC, Kvár, 1936 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Napos*). 6.

29 Uő. 8.

nem is látják”,³⁰ vagy a már-már krúdys sor is érdekes: „Emészti őket az ősz, a végzetes moly”.³¹ Ezek a típusú megnyilatkozások a narrátor részéről arról az érzelmi közelségről árulkodnak, amellyel a Mikszáth-i narrátor, majd Krúdy elbeszélője viszonyul hőseihez. A groteszkre példa a púpos Lotti története, akit a férje csak az összekuporgatott pénzéért vett feleségül és négy hét után Amerikába szökött tőle, Lotti kis vagyonkájával együtt. Lotti ezt regényesnek találja, mivel, mint állítja, néhány hétig szerették egymást, ezért történetüket regénytémaként kínálja fel a narrátornak. A kicsinyesség megtestesítője a *Lirában* az egyik hajdani gyermekkori pajtás, Bábel Ábel, akit már nem érdekelnek a régi emlékek, csak az, hogy áron felül adjon el dollárt egykori pajtásának. Sok más jellegzetes alak elevenedik meg a városból: a vaskereskedő, a patikus, a cukrász, a cipész stb., azaz kirajzolódik a város társadalma, amint az alábbi példában is:

„És konstátálom: a kapu alján, ahol júliusban legyen dőzsöltek a puha törökmézdombon, amit fűrgé bárdal szeletelt Bosztandzsik Ali, városunk hórihorgas muzulmánja, ott most a kapu említett alján kukacos sültgesztenye illata lebeg. És konstátálom: Schlesinger, a művelt vaskereskedő bevonszolta ekéjét a trotoárról, Vizi Zsiga leakasztotta üzlete ormáról a jutányos cirokseprőket és Illosvai tűzoltó al-, de pumpa-főparancsnok, dalárdatag, manikűrrel bővítette előnyösen ismert fodrászatát és most mindkét brancs rosszul szupezál”.³²

„Az adótárnok csak éppen közelebb kanyarodik, óh de nem áll meg, bő gallérjában fékezett kíváncsisággal ketyegteti vékony nyakát. Elhajlott cvikkerek emelődnek meg egy kicsit. Kocsárdi és Bocsárdi az aszfalt pereméről gőgösen néznek le a piactérre, váltogatják a lábaikat, szerfölött bosszantónak minősítik a felénk tévedő közfigyelmet. Kocsárdi, aki messze vidéken is híres volt öt vasalt nadrágjáról, inzultálóan vet egy röpke pillantást a nadrágomra.”³³

Megfigyelhető, hogy Karácsony Benőnek az erdélyi város leírásakor visszatérő témája a tűzoltóság század eleji, egyleti keretek között működő intézménye, amely egyszerre testesíti meg a kisváros naiv báját és idegesítő maradiságát, ugyanis mind-egyik műben a tűzoltóság működése a hozzá nem értéssel és az infrastruktúra hiányával kapcsolódik össze, ami így a komikum forrása. Már a fenti példában, a *Tempo*

30 KARÁCSONY: *Tempo*. 70–71.

31 Uo. 71.

32 Uo. 70.

33 KARÁCSONY: *Lira*. 147.

andante című novellában Ilosvai fodrász és tűzoltó bemutatásában a sok foglalkozás és tisztség felsorolása a komikum forrása. Ugyanez a felállás, csak más névvel, a *Pjotruskában* is, az író első regényében, amelyben részletesebben kibontja a novellában érintett témát. Itt nem Ilosvai, hanem Strombolinszky lesz a fodrász-tűzoltó.

„Mire a fogalmazó Kiriljovics Pjotrnak nevezett barátjával a helyszínre érkezett, a bőrraktár lángokban állott. Lassankint előrobogott a tűzoltóság is. Az előrobogás akként történt, hogy a park végén álló színből elővonszoltak egy pókhálós szivattyút, az egyik fodrászüzletből kivágtatott egy pofaszakállas, pepita nadrágos, kötél-öves tűzoltó, fején hevenyészett szolgálati sisakkal, kezében rücskös vászonvödörrel, dúsan tallérozott tűzoltó díszszubonyban, szájában lapos sárgarézsípot tartva. Strombolinszkynek hívták. Strombolinszky Mátyás, borbély és tűzoltóparancsnok. Kitűnő tűzszakértő és felülmúlhatatlan bariton. A tűz égését konstatálni és a tűzoltóság által előidézett fejetlenséget nála jobban túlbőgni senki sem tudta.

– Forverc, pumpaparancsnok úr... forverc már aztat a bűdös szivattyú... csákányok előre... tömeg hátra, és oltani már aztat a tűz, mert elalszik.

A közelben egy fedett kút állott. Az egyik fedődeszkát leszedték róla, és a tömlő végét beeresztették a nyíláson. A fodrász megduplázta a baritonját.

– Hátra az összes tömeg, ha mondom... saját kuncsaftok is hátra... És Herrgott, lássuk már bugyborékolni aztat a víz...

A szelíd fodrász vérfagyasztó tűzoltóparancsnoknak bizonyult. A víz azonban megmakacsolta magát, és egyáltalában nem óhajtott bugyborékolni. A tűz zajosan rotyogott, és már a szomszéd vasraktárt is nyalogatni kezdte, de a fecskendő vászoncsövei még mindig laposan, dögölt giliszták módjára feküdtek a kövezeten. Felütötte fejét az a gyanú, hogy a szivattyúba paszuly, esetleg kukoricaszem tévedt. Szétszedték a szivattyút, Strombolinszky bömbölve adta ki az újabb parancsokat, közben a vasraktár is olvadásnak indult.”³⁴

Karácsony Benőt bizonyára valós események ihlették a tűzoltóság témájának gyakori említésekor, ugyanis, ha átlapozzuk a *Gyulaféhevári Hírlap* 1907–1908-as lapszámaait, vagyis azt az időszakot, amelyről biztosan lehet tudni, hogy Karácsony Benő

34 KARÁCSONY Benő: *Pjotruska*. Révai, Bp., 1937 (a továbbiakban KARÁCSONY: *Pjotruska*). 6–7.

is a lap munkatársa volt (ebben az időszakban Klärman Benő vagy Kóro Béni néven jelentek meg írásai a lapban), majdhogynem hasonló helyzetek leírását találjuk.³⁵

A 20. század eleji erdélyi város leírásakor a nyomor képei is sok esetben megjelennek. A *Pjotruskában* a főszereplő-újságíró, Baltazár György helyzete lesz kilátástalan, miután elbocsátják az állásából. A *Napos oldalban* is visszatérő téma a fiatalemberek kilátástalan helyzete, akik a megélhetésükért küzdenek. A *Pjotruskában* Csermelyt, aki városi fogalmazó volt, elcsapják, később ugyanez vár Györgyre is, a *Napos oldalban* Felméri Kázmérra és a „kvartett” mindegyik tagjára, Feketicsre, Tömzsire és Lólabura is. Karácsony bemutat egy, a húszas éveikben lévő, kallódó nemzedéket, akiknek nagyon meg kell küzdeniük minden betevő falatért. Hogy mindez mikorra datálható, arra a *Napos oldalban* pontos utalást találni: a cselekmény 1923-ban indul. Az író minden bizonnyal életrajzi ihletettségből, saját nemzedékének élettapasztalatából beszél, ugyanis mindkét említett regényének főszereplője közkatonaként vesz részt az első világháborúban, amint az író is. A *Pjotruskában* több utalás van arra, hogy a helyszín Gyulafehérvár lehet. Ilyen utalás a dóm, a dóm harangja, amely tagolja az időt, és fontos pillanatokban szólal meg, az alsó- és felsőváros, valamint a császári hadsereg jelenléte a háború előtti cselekményszakaszban. A *Napos oldalban* pedig egyszer konkrétan nevesítve van a város, ugyanis Felméri Kázmér Fehérvárra utazik vonattal a szülőfalujából. Ugyancsak ezt a térséget erősíti a Maros sokszori említése a *Napos oldalban*: a falu határában folyik a Maros, Ágnessel a Maros-parton találkoznak, stb.

A *Napos oldalban* és annak folytatásában, *A megnyugvás ösvényein*-ben fontos szerep jut az erdélyi falu bemutatásának is, amely a főhős szülőfaluja. A falu nincs nevesítve, csupán annyit tudunk meg róla, hogy itt magyarok és románok is élnek, a közelben folyik a Maros, valamint a város, Fehérvár vonzáskörzetében található. Felméri Kázmér többször állítja, hogy a falu „sanyarú életet él”. A falu társadalmából előtérbe kerül Éberlein, a nemeslelkű orvos, akit a családja elhagy, és a művelt, külföldön tanult hegyi pap, akikkel Felméri szívesen társalog. A falu értelmiségét képviselő pap és orvos alig tudja megkeresni megélhetéséhez a legszükségesebbeket. A pap gazdálkodni kényszerül, Éberlein rongyos ingben jár, de kiváló ismerője Beethoven műveinek. Nagyszerű jellemet mutat be az orvos alakjában, aki spórolt pénzét Felmérinek adja, amikor az Pestre készül menni. Összességében a két figura révén leplezetlenül ír a vidéki értelmiség nyomoráról. A paraszti rétegből előtérbe kerül Ferenc, a hajdani katonatárs, akivel többször megbeszéli kisded örökségének (egy falusi malom és néhány földterület) sorsát, valamint a hatóságok intézkedéseivel kapcsolatos értetlenkedését.

35 Részletesebben lásd ALBU-BALOGH Andrea: *Megtalált szövegek? Karácsony Benő írásai a Gyulafehérvári Hírlapban*. Napút XXI(2019). 6. sz. 76–77.

Mindezekhez érdemes hozzátenni, hogy mind a *Pjotruskában*, mind a Felméri-regényekben felvonultatja a kor számos jellegzetes alakját és társadalmi rétegét. Megjelenik a dzsentrí Majtényi alakjában (*Pjotruska*), akivel Baltazár Györgynek vannak összetűzései, valamint Nofretete grófnő révén, továbbá a nagypolgárság, a gyárigazgatók, a bankárok. A gazdag polgári réteget leginkább Dukics Anna alakjában rajzolja meg a *Napos oldalban*. A mindenáron és esetenként mások kárán feltörekvő nagypolgári rétegről lesújtó véleménye van a szerzőnek. Tulajdonképpen a Dukicsék leghorn kakasának véletlen elpusztítása indítja el a regény cselekményét, melynek következtében – Dukics közbenjárására – bocsátják el Felmérit az állásából. Továbbá Karácsony felvonultat a baloldali eszmékkel szimpatizáló hősokeket is. Először Himmel által ismerkedünk meg ezzel a réteggel az *Új élet kapujában*, majd a tüdőbeteg suszter alakjában a *Napos oldalban*. Himmel egy álmodozó, jobb életben bízó fiatalember, a suszter a munkásréteget képviseli, aki sanyarú körülményeinek megváltásaként tekint a világboldogító eszmékre. Továbbá ott van a kifőzdét működtető jószívű Ridéliné, a könyvkötő felesége, Bogdánna, akinél Felméri hónapos szobát bérel. Bár a fenti összesítés nem teljes, és még sok más érdekes figuráról lehetne említést tenni, mindezek alapján is megállapítható, hogy Karácsony Benő átfogó képet fest a 20. század eleji kisvárosi társadalomról, amelyet néhány finom, de határozott jelzéssel Erdélyben lokalizál.

A legmetaforikusabb regénye az *Utazás a szürke folyón*, amelyben a „szürke folyó” a legelvontabb földrajzi név az egész életműben, fölfogható a „napos oldal” ellentétéként vagy annak kiegészítőjeként is. Ebben a regényében azonban van egy nagyon beszédes falunév, Borjúmál. A főhős, Sebestyén patikus Párizsból hazautaztában ittragad, holott folyton hazakészül a szülővárosába. Nem nehéz észrevenni az összefüggést az egykori, Kolozsvárhoz tartozó területrésszel, amely szintén a Borjúmál nevet viselte. Az 1933-ban kiadott *Kolozsvári Kalauz* Kolozsvár északnyugati határaként említi Borjúmált, amely más néven Rákóczi-hegyként szerepel: „Ény.-on a Szamos balpartján az 509 m. m. Hója és Rákóczi-hegy (Borjúmál) gerince és ennek keleti végén emelkedő 411 m. m. Fellegvár határolják, mint a Kolozsvár-Almási hegység utolsó nyulványai.”³⁶ A kőkorszakban itt telephelyek lehettek – erről Szabó T. Attila ír: „Az első, a régebbi kőkorszakból származó telep-nyomokat az ős-Szamos szintjének a mainál jóval magasabb volta miatt a Fellegvár, a Borjú- és Kányamál meredek martjának felső részein kereshetnők, ha a laza-homokköves, agyagos dombvonulat állandó mállása, csúszása e nyomokat nem sodorta volna le, nem tüntette, temette volna el”.³⁷ Továbbá Borjúmáli hidat is említ, amely az egykori Rákóczi utat (ma G-ral Eremia Grigorescu) kötötte össze a túlparttal.³⁸ Ha összekötjük a Kará-

36 *Cluj-Kolozsvári Kalauz*. Összeáll. OROSZ Ferenc. EKE, Kvár, 1933. 9.

37 Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Minerva, Kvár, 1946. 5.

38 Uo. 37.

csony Benő korában még bizonyára emlegetett és ismert kolozsvári területrészt a regénybeli névvel,³⁹ és mindehhez hozzátesszük azt, hogy Karácsony maga is ebben a városban élt, dolgozott, írt, akkor a szürke folyó a Szamossal is azonosítható. Ha így értelmezzük, akkor Sebestyén patikus viszontagságai nagyon is személyes vallomásnak vehetők az író részéről. (Egyébként a regény számos pontját értelmezte úgy a szakirodalom, mint az író személyes vallomását, leginkább az elmebeteg édesapa internálásáról szóló érzelmes sorokat.) A szürke folyó jelentheti a jóra, szépre vágyódó ember sorsát egy erdélyi városban. Bár ez az azonosítás magától kínálkozik, azonban érdemes hozzátenni, hogy a regény metaforikus síkja továbbra is megmarad, és a szürke folyó, annak partja, valamint a rajta való utazás jelentheti – egyetemes érvénynyel – az emberi életutat is.

Karácsony nem törekszik a helyszín szájbarágós, egyértelmű megnevezésére. Ebben talán az is közrejátszhatott, hogy a helyszínek, egy-egy jellegzetes alak leírása annyira egyértelmű lehetett, hogy nem volt szükséges a város direkt megnevezése. (Tar Károly újságíró említette egyszer egy személyes beszélgetésben, hogy amikor pályakezdő újságíróként Gyulafehérváron Karácsony Benő után érdeklődött, a helybeliek elmondásából kiderült, hogy műveinek egy-egy pontját tökéletesen be tudták azonosítani.) Karácsony látszólag „lebegő tereket” rajzol, azonban olyan jeleket hagy, amelyek által a figyelmes olvasó legtöbb művét lokalizálni tudja. Azonban, ha nem is tudnánk pontosan beazonosítani, ha csak a művek atmoszféráját figyeljük, akkor is az erdélyi városok elevenednek meg az olvasó előtt.

ERDÉLY A TÖRTÉNELMI IDŐ KERESZTMETSZETÉBEN

A Karácsony-recepcióban sokáig figyelmen kívül maradt a 20. század eleji történelmi események és társadalmi feszültségek ábrázolása.⁴⁰ A két világháború közötti időszakra többen reflektálnak Karácsony kortársai közül, köztük Ligeti Ernő is. Karácsony Benő műveiben látszólag „véletlenszerű” utalások vannak a történelmi helyzetre nézve, ugyanis nem ezek a problémák a fő okozói a főhősök küzdelmeinek. Karácsony Benő a történelmi időre, a hatalomváltás következtében kialakult helyzetre

39 Karácsony Benő Borjúmált ír, az említett forrásokban kolozsvári területnévként Borjúmált szerepel. Vö. KARÁCSONY Benő: *Utazás a szürke folyón*. Révai, Bp., 1940.

40 Hogy miért nincs igazán utalás a recepcióban Karácsony műveinek társadalmi vonatkozására, ehhez az 1950 utáni újrakiadások is hozzájárulhattak, ugyanis kivágásra került minden olyan „gyanús” mondat vagy szövegrész, amely az első világháború utáni hatalomváltásra vonatkozott. Bővebben lásd ALBU-BALOGH Andrea: *Szövegről szövegre. A szövegvariánsok vizsgálata Karácsony Benő karriertörténetének kontextusában = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások* – 4. Szerk. BIRÓ Annamária–BOKA László. reciti–Partium, Bp.–Nagyvárad, 2021. 249–262.

nézve – bár megfogalmaz nemzetiségi feszültségeket – mindezt úgy látja, hogy az alapvető probléma nem az egyes nemzetekkel van, hanem valami annál általánosabb vonással, az ideológiagyártás művelőivel, akik megtanítják az embereket a gyűlölködésre. Tehát műveiben „nevén nevezi” a problémákat, de azok nem válnak nemzetieskedő gyűlöletbeszéddé és a hangulatkeltés eszközeivé. A feszültségek nyílt megfogalmazására inkább a regényekben találunk példát. A *Pjotruskában* Baltazár György újságíró a front nyomán Lengyelországba kerül, megsebesül, kórházban ápolják, zászlós úrként emlegetik, amely utalások, amellet, hogy nagyon valóságosaknak tűnnek, nem melleleg elég sok önéletrajzi elemet is hordoznak. Mindezek Karácsony Benőre, azaz Klärmann Bernátra is igazak. Ő maga is zászlós volt az első világháborúban,⁴¹ ahová fiatalemberként, 26 évesen kerül, mint Baltazár György a *Pjotruskában*. Részletes képet fest a magyar, ezen belül az erdélyi katonák lelkivilágáról: betegen azt gondolja, hogy Miskolcon vagy Váradon van, közel az otthonához. Miután György hazakerül, az otthoni zavaros helyzet fogadja. Csak néhány jelzést ad, de azokból kivehető, hogy arról a kaotikus állapotról van szó, amit a társadalmi zavargások, illetve a román csapatok bevonulása okoz az erdélyi városokban 1918–1919 fordulóján.

„A rendőrkapitányt megszasztotta a tömeg. A Majthényi-majorban porrá égett minden épület. A városházát megszállta néhány leszerelt katona. A külvároshól rablások híre érkezik. Súlyosabb zavargások vannak keletkezőben, a polgármester háza előtt fegyveres alakok ólálkodnak...”⁴² „Aztán eljött a karácsony, idegen csapatok jelentek meg a városban, és Györgyöt Majthényivel egy határszéli városkába szállították, ahol egy elhagyott, komor kórházépületbe internálták őket.”⁴³

„Az ország, mint egy epileptikus, összetörte magát. Új határok képződtek, új sorompókat ácsoltak a gyanutlan országútak fölé. A nagy szenvedés, a végtelen négy év, a Dolomitok, a Piáve, a volhyniai mocsarak, az ágyúkká olvasztott harangok, minden, minden, a ropant áldozati máglya, minden milyen hiábavaló volt!”⁴⁴

„A forradalom végigsöpört mindenben, sok mindent elvitt és csak zavaros iszapot hozott, megújulás és megváltás helyett.”⁴⁵

41 Az állítás igazolható a Honvédség és Csendőrség névkönyve alapján (1914–1918). <http://www.magyarrezredek.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 21.)

42 KARÁCSONY: *Pjotruska*. 262.

43 Uo. 265.

44 Uo. 266.

45 Uo. 264–265.

Bár nem csupán a történelmi eseményeket teszi felelőssé hősei sorsának alakulásáért, hanem sokkal inkább általános, emberi problémák azok okozói, azonban sejti, hogy mintegy ráadásként nagyon sok zavart okoznak a történelmi események is. Ugyanezt tapasztalhatjuk a *Napos oldalban*, illetve *A megnyugvás ösvényein* olvasása során is. Felméri Kázmér nem találja a hangot egykori katonatársával, a román nemzetiségű Tódorral, aki világosan jelzi számára, hogy már nem a „régí” világ van érvényben. Tódor a jegyző segédjeként próbál az új rendszer adta szerepéhez igazodni, és ez az új szerep teljességgel ellehetetleníti korábbi pajtáskodó viszonyukat. Tódor és Ferenc kapcsán fogalmazza meg a *Napos oldalban* az alábbi, már-már szállóigévé vált sorokat: „Egy kulacsból ittuk a poshadt vizet”.⁴⁶ A cselekmény időpillanatában viszont Tódor ezt nyilatkozza: „A világ megfordult, Domnule Felméri, – közölte velem, hogy felhívja figyelmemet a világtörténelemre, amelyet, úgy látta, sehogysem akartam észrevenni. – Most rajtunk a sor...”⁴⁷ A jegyző és Tódor révén az új közigazgatási rendszert is megrajzolja. A jegyző szeretne hozzájutni Felméri örökségéhez, a malomhoz, ezért mindent megtesz, hogy ellehetetlenítse az életét a faluban. Ez a harc tulajdonképpen folytatódik a regény folytatását jelentő *A megnyugvás ösvényein*ben is, amikor hiába folyamodik építési engedélyért a malom rendbehozatala érdekében, azt megtagadják tőle. Végül hozzálátnak az építéshez engedély nélkül. A malom és az érte vívott küzdelem fontos szála a történetnek, és mindenképpen kiemelendő a lakosság és az új hatalom összeütközése a történetnek ezen a pontján.

Már a harmincas-negyvenes évek feszültségeit, az egyre kirekesztőbb zsidótörvényeket reagálja le *A megnyugvás ösvényein* azon részében, amikor szervezett módon, a helyi vezetőség tudtával támadják meg a zsidó boltost. Nem nevezi meg nyíltan, hogy zsidó boltosról van szó, azonban erre több utalás is van: a káplán úgy véli, hogy az embereknek nem kellene mindenért a keresztényietlen szellemű boltokba beszaladniuk, valamint a boltos neve is árulkodó, Austerlitz, továbbá leginkább az a mondat, amelyet az orvos, Ihari mond a káplánnal folytatott vitájában: „Az Austerlitz féregnyúlványa semmivel sem visszatetszőbb, mint teszem azt egy vándorpüspök féregnyúlványa”.⁴⁸ A boltos ellen felbujtott tömeg felégeti a boltot, a tulajdonost a hegyi pap menti meg az emberek értelmetlen dühétől. Az egyház hozzáállásáról a fentiek alapján árnyalt a kép: míg a káplán kritikátlanul hangoztatja a fasiszta eszméket, a hegyi pap élete kockáztatásával menti meg a zsidó boltost. Továbbá arról is szó van, hogy Fülöpöt, aki egy szegény munkásember, kommunista nézetei miatt elvitték a csendőrök. Mindezek mögött a jegyző áll, aki a hivatalos propaganda szócsöve. A

46 A teljes gondolatmenet a következő: „Egy kulacsból ittuk a poshadt vizet, egyfelé kószáltak a gondolataink, ugyanabba az irányba röppentek el a vágyaink. (...) A közös vidék apró semmiségei összekötöztek” KARÁCSONY: *Napos*. 129.

47 Uo. 80.

48 KARÁCSONY Benő: *Új élet kapujában*. Józsa Béla Atheneum, Kvár, 1946. 295.

fentiek értelmében nem nehéz összerakni, hogy az Antonescu-kormány idején tapasztalt hivatalos intézkedésekről és a Vaszgárda szervezte randalírozásokról van szó a regényben, összességében pedig egy dél-erdélyi város viszontagságairól az újabb háború küszöbén. Így összegzi ezt az időszakot:

„Uj elméletek szállották meg a szószékeket, szerkesztőségeket és akadémiákat, hogy új inkvizícióra és minél nagyobb megtisztulásra készítsék elő az emberiséget. Ha felébredt, mindenkinek egy varázsigét kellett elmormolnia, s ha lefeküdt, öt percig csak a jobb orrlíkában volt szabad lélegzenie. Volt még ezen kívül néhányezer más megváltó irányelv is, az ember nem győzte fejben tartani őket”.⁴⁹

Összességében a történelmi időre és az erdélyi helyszínekre vonatkozóan nagyon pontos, bár inkább jelzésértékű utalások vannak Karácsony Benő műveiben. A mintegy „véletlenül” elejtett megállapításoknak köszönhető talán, hogy kortársai nem vették igazán komolyan ezeket a nyílt utalásokat. Meglátásom szerint Karácsony Benő műveiben – mint az örökérvényű darabok esetében általában – egyszerre érvényesül az általános emberi problémák, az emberről való egyetemes mondanivaló megjelenítése, illetve a nagyon is konkrét térre és időre való vonatkozás, metaforikus fogalmakkal élve a „lebegés” és a „röghöz kötés”. Vagyis az olvasónak az a kettős érzése támad, hogy a történetek bárhová lokalizálhatók, illetve hogy nagyon is pontosan beazonosíthatók. Ez adja műveinek azt a sajátos stílusát is, azt az elnagyoltnak tűnő rajzot, amelyet a helyszínek kapcsán érzékelünk, azonban, ha alaposabban megnézzük, nagyon határozott és pontos utalásokat találunk bizonyos erdélyi helyszínekre és a történelmi időre vonatkozóan. Továbbá ehhez kapcsolódik az erdélyi miliővel szembeni odavágyódó, valamint távolságtartó viszonyulás, amely olyannyira sajátja az író stílusának. Ez az ábrázolástechnika, amelyben egyetemesség és konkrétság, ironia és azonosulás szinkron módon érvényesül, gyökeresen szembemegy a patetikus és a mitizáló jellegű térkezeléssel, illetve teljességgel ellehetetleníti azt. Mindezzel együtt Karácsony Benő műveiben nagyon mély érzelmi kapcsolat fejeződik ki azokkal a helyszínekkel kapcsolatban, ahová műveit lokalizálja. A *Lira* című novellában – amint már utaltunk rá – ésszerűtlen vágyakozás van a szülőváros után. A ragaszkodás legbeszédesebb formája éppen a Felméri-regényekben van, amelyekben az ironikus prózapoeitika a legbriliánsabban mutatkozik meg. Felméri Kázmér elvágyódik az otthon világából, magánéleti okok miatt is mennie kell, Pest és Párizs következik, majd ismét Pest, ahol megteremti a szobrászi karrierjét, de ismét visszajön a malomba, illetve Gyulafehérvár környékére, továbbá a malomért a hatóságokkal is harcolni kész.

49 KARÁCSONY: *Napos*. 294.

Karácsony Benő erdélyisége nélkülözi azokat a vonásokat, amelyeket saját korában, illetve a későbbiekben is bevett módon „erdélyiségnek”, „transzszilvanizmusnak” szokás nevezni: nem a történelmi múlt, hanem a jelen felől ragadja meg az Erdélyben való létet, nélkülözi a mitikus szemléletet, helyette a mindennapok valóságát ragadja meg, amelyet összetetten és árnyaltan ábrázol, amiben egyszerre van jelen a jó és a rossz, továbbá érzelmi viszonyulásában is ezt az összetettséget látni, amely valószínű és hiteles viszonyulásként hat. Összességében megállapítható, hogy Karácsony Benő transzszilvanizmusa sokkal inkább szinkronban van a magyar próza akkori folyama-
taival, a modern élettapasztalattal, mint esetleg más erdélyi kortársaié. Zárásként hadd álljon itt a szerző véleményezése saját műveiről. Ő maga is megpróbálja összefoglalni erdélyiségét, valamint arra is rávilágít, hogy művei a jelen problémáira fókuszálnak:

„Erdélyi írónak érzem magam annál az egyszerű oknál fogva, mert nem Patagóniában születtem és nem Patagóniában élek, hanem Erdélyben. Az a bizonyos erdélyi levegő – egy kis oxigén, egy kis por, egy kis gyantaszag, patakillat – bizonyára nem csak a kiadóm reklámjaiban, hanem a könyveimben is előfordul. (...) A »nehéz kritika«, amely csak komor alkotásokban hajlandó irodalmat látni, nem vette észre, hogy regényeim játszi napfénye mögött aktuálisan fájdalmas problémák árnyai húzódnak meg. Ezek a kritikusok sokallták a derűmet. Az írótól azt követelik, hogy görnyedjen meg problémáinak súlya alatt, mint a zsákhordó munkások”.⁵⁰

EUROPEAN EYES AND TRANSYLVANIAN SOUL, OR THE QUESTION OF THE TRANSYLVANISM IN THE WORKS OF BENŐ KARÁCSONY

Keywords: *Transylvaniam; Transylvanian Hungarian epic works; Transylvanian city; social environment*

In the study we start from the assumption that the Transylvaniam observed in the work of Benő Karácsony forms a separate line within the literary program of Transylvaniam, in which the contemporary environment of the author and the representation of the Transylvanian city play a major role. The vision of Benő Karácsony (and his colleagues) does not go to the past of Transylvaniam, but on the contrary, to the Transylvanian city in the perspective of the beginning of the 20th century. Due to his unique representational technique, he only hints at

50 RUFFY: *i. m.* 13–14.

specific locations, but still draws the Transylvanian city of the early 20th century with definite outlines. All this will be explained in more detail in the study.

PRIVIRE EUROPEANĂ ȘI SUFLET ARDELEAN, SAU
PROBLEMATICA TRANSILVANISMULUI LITERAR
ÎN LUCRĂRILE LUI BENŐ KARÁCSONY

Cuvinte-cheie: *transilvanism; proza maghiară ardeleană; orașul transilvănean; mediu social*

În studiu pornim de la presupunerea că transilvanismul observat în opera lui Benő Karácsony formează o linie separată în cadrul programului literar al ardelenismului sau transilvanismului, în care mediul contemporan al autorului și reprezentarea orașului transilvănean joacă un rol major. Viziunea lui Benő Karácsony (și a colegilor săi) nu se îndreaptă către trecutul Transilvaniei, ci dimpotrivă, către orașul transilvănean în perspectiva începutului secolului al XX-lea. Datorită tehnicii sale unice de reprezentare, el face doar aluzii cu privire la locații specifice, dar totuși desenează orașul transilvănean de la începutul secolului al XX-lea cu contururi definite. Toate acestea vor fi explicate mai detaliat în studiu.